

Jacek Łukasiewicz

Badania porównawcze nad rozumieniem pojęć i sytuacji religijnych przez uczniów głuchych i słyszących : ekspresja werbalna i rysunkowa

---

Symposium 4/2(7), 23-40

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. mgr Jacek Łukasiewicz SCJ

**BADANIE PORÓWNAWCZE NAD ROZUMIENIEM
POJĘĆ I SYTUACJI RELIGIJNYCH
PRZEZ UCZNIÓW GŁUCHYCH I SŁYSZĄCYCH**
(ekspresja werbalna i rysunkowa)

Wstęp

Deprywacja poznawczej funkcji analizatora słuchowego powoduje już od wczesnego dzieciństwa poważne konsekwencje w każdej sferze rozwoju psychicznego człowieka; nade wszystko utrudnia przebieg komunikacji językowej jako istotnego czynnika w procesie wszechstronnego rozwoju intelektualnego, społecznego i religijnego. Głuchota powoduje, że już sam proces postrzegania przebiega wolniej niż u słyszących, co z kolei prowadzi do niepełnego rozumienia obserwowanych zjawisk. Dzieci głuche mają trudności w ustalaniu relacji między przedmiotem (całością) a jego poszczególnymi elementami. Przejawiają swoistą bezradność w tworzeniu nowych kryteriów klasyfikacji, a także w przechodzeniu od rozumienia informacji „obrazowych” do symbolicznych – pojęciowych.

Brak pojęciowego wyodrębniania i ujmowania istotnych cech zubaża ich poznanie, ograniczając je głównie do funkcji percepcji. Dziecko głuche zapamiętuje mniej związków między cechami i przedmiotami. Z powodu małej sprawności językowej odtwarzanie zapamiętanego materiału jest mechaniczne, na ogół bez uchwycenia związków znaczeniowych.

Wspomniane cechy rozwoju procesów poznawczych rzutują w oczywisty sposób na sprawność myślenia osób z wadą słuchu. Zubożony zasób wiedzy oraz trudności w posługiwaniu się mową sprawiają, że dominuje u nich myślenie konkretno-wyobrażeniowe. Ograniczona

jest zdolność do uogólniania. Wytworzone we wczesnych okresach rozwojowych percepcyjne schematy uogólniające pozostają u głuchych długo na poziomie konkretnym i stopniowo zmieniają się zależnie od rozwoju mowy. Tak więc etap myślenia abstrakcyjnego jest osiągany w niewielkim zakresie.

Ponadto język migowy, często jedyna forma komunikacji niesłyszących, wpływa znacząco na ich sposób myślenia i rozwój strategii poznawczych, różnych od strategii typowych dla osób słyszących.

Rozwój i funkcjonowanie procesów poznawczych oraz sposób porozumiewania się w istotny sposób kształtują osobowość człowieka. W całościowym jej wymiarze szczególne miejsce zajmuje sfera życia religijnego. Ważną rolę w rozwoju tej sfery odgrywa poziom słownego porozumiewania się. Już od wczesnego dzieciństwa rodzice ukazują dziecku hierarchię wartości tak swoim postępowaniem, jak również słowem. Informują je o potrzebie szacunku i miłości wobec Bytu Transcendentnego. Dziecko zdobywa o Nim informacje początkowo kształtowane przez analogie. W miarę upływu czasu na bazie rozwijającej się mowy tworzy sobie pojęcia na różnym poziomie abstrakcji, ważne dla zrozumienia relacji człowieka do Boga.

Rodzi się więc problem, jak dzieci głuche będące wiekowo w stadium myślenia formalnego rozumieją pojęcia i wydarzenia o charakterze religijnym przeważnie abstrakcyjnym. Aby ocenić poziom rozumienia tych pojęć przeprowadzono badania młodzieży w wieku 14-16 lat mieszczące się w normie intelektualnej. Przebadano 50 uczniów z wadą słuchu, chłopców i dziewczynek (grupa zasadnicza) oraz analogiczną grupę uczniów słyszących (grupa kontrolna). Wszyscy badani pochodzili z rodzin katolickich i uczęszczali na katechezę szkolną. Zastosowano następujące metody:

- 1) Definiowanie wybranych pojęć religijnych.
- 2) Interpretacja treści pojęcia przez rysunek.
- 3) Wybór zdań adekwatnie charakteryzujących przedstawione na obrazkach wydarzenia religijne.

Analiza wyników badań

1. Definiowanie pojęć religijnych

Metoda zawiera dziesięć pojęć: *BÓG*, *CHRYSTUS*, *KOŚCIÓŁ*, *MSZA ŚW.*, *MODLITWA*, *CHRZEST*, *PIEKŁO*, *NIEBO*, *ANIOŁ*, *GRZECH*. Zadaniem badanego było podanie krótkiego ich określenia (zdefiniowanie). Metoda bada znajomość treści wymienionych pojęć, ich zrozumienie i umiejętność przekazania w formie pisemnej.

Odpowiedzi były oceniane w skali trzystopniowej:

2 punkty – odpowiedź pełna,

1 punkt – odpowiedź niepełna, ale wystarczająca,

0 punktów – odpowiedź błędna lub brak odpowiedzi.

Młodzież z wadą słuchu, określając pojęcie *BÓG*, najczęściej odwoływała się do nieba, jako miejsca przebywania, utożsamiała Go z drugą Osobą Boską – Jezusem Chrystusem, Stwórcą, bądź wymieniała przymioty Boga (dobry, jak ojciec, święty itp.). Młodzież słysząca podawała katechizmowe definicje: Duch nieskończenie doskonały, wszechmocny, Stwórca świata i człowieka, Sędzia doskonały, Ojciec, jedna z trzech Osób Boskich, kochający świat i człowieka.

CHRYSTUS – przez uczniów niesłyszących łączony był z imieniem własnym – Jezus lub Dobrym Pasterzem, kojarzony z krzyżem, ukrzyżowaniem i nastrojem smutku. Znalazły się również określenia odwołujące się do obecności sakramentalnej Chrystusa. Uczniowie słyszący w swoich definicjach najczęściej pisali: Syn Boży, stał się człowiekiem, umarł na krzyżu i zmartwychwstał dla naszego zbawienia, jedna z trzech Osób Boskich. W niektórych wypowiedziach znalazły się również bardziej osobiste odniesienia do Chrystusa, np.: Ten, który za mnie umarł, dla mojego zbawienia; jest moim Przyjacielem, do Niego się modłę.

KOŚCIÓŁ młodzież niesłysząca określała wymieniając różne wydarzenia liturgiczne mające miejsce w kościele, kojarzyła z modlitwą lub „chodzeniem do kościoła”. Tylko w pojedynczych przypadkach w definicji znalazło się określenie wspólnoty. Natomiast młodzież słysząca przede wszystkim podkreślała, że Kościół to wspólnota pod przewodnictwem papieża, wyznająca tę samą wiarę, dążąca do zbawienia, założona przez

Chrystusa. Często umieszczala również drugie znaczenie jako budowli, miejsca spotkania i modlitwy dla wierzących.

NIEBO w podanych definicjach tak u młodzieży niesłyszącej, jak i słyszącej, to najczęściej miejsce przebywania Boga lub sam Bóg, czasem to również miejsce przebywania ludzi dobrych jako nagroda za dobre życie, szczęście wieczne. Słyszający podawali definicje pełne, umieszczając w większości wszystkie ww. określenia. W definicjach uczniów niesłyszących znalazło się dużo określeń skojarzeniowych, na przykład: „w górze”, „niebieskie” itp.

Definiując pojęcie *MSZA ŚW.* u uczniów niesłyszących najczęściej pojawiał się kościół, jako miejsce odprawiania Mszy św. Kojarzono ją również ze zgromadzonymi ludźmi, modlitwą do Boga oraz różnymi okolicznościami towarzyszącymi Mszy św., jak na przykład: psalm, śpiewy. Uczniowie słyszający podkreślali, że jest to ofiara Chrystusa, składana za nas, dla nas, dla naszego zbawienia, dla Boga, ofiara bezkrwawa. Pisali również o obowiązku uczestniczenia we Mszy św., wspólnej modlitwie wierzących, o przeżywaniu Mszy św.

GRZECH młodzież niesłysząca utożsamiała ze złym uczynkiem, ogólnym pojęciem zła lub podawała konkretny przykład (np.: kłamstwo, kradzież, bójka). Czasem grzech łączono z tym, który go popełnia – grzesznikiem. W przeciwieństwie do młodzieży słyszącej bardzo rzadko łączyła grzech z odnoszeniem się człowieka do Boga. Ta ostatnia oprócz formuły z katechizmu – grzech to świadome i dobrowolne przekroczenie przykazań Bożych lub kościelnych, pisała, że jest to obraza Pana Boga, nieposłuszeństwo względem Niego, zło, które prowadzi do zguby i z którego powinniśmy się spowiadać.

Na szczególną uwagę zasługują definicje podane przez niektórych uczniów niesłyszących. Rozumieli oni grzech jako uczynek i podawali, że może być grzech dobry i grzech zły. Grzech dobry utożsamiali z dobrym uczynkiem, zły ze złym uczynkiem (np.: pożyczać jest grzechem dobrym, zabierać coś komuś – grzechem złym).

ANIOŁ najczęściej był określany przez uczniów niesłyszących jako ten, który pomaga, do którego zwracamy się o pomoc. Wymieniano również jego przymioty (np. dobry), kojarzono z niebem, czyli miejscem przebywania. Uczniowie słyszający podawali na ogół definicje katechizmo-

we: duch czysty, nie posiadający ciała, ale mający rozum i wolną wolę, wysłannik Boga, opiekujący się człowiekiem, symbol dobra. Wspominali także, iż każdy człowiek ma swojego anioła (anioła stróża) i powinien go prosić o pomoc i opiekę.

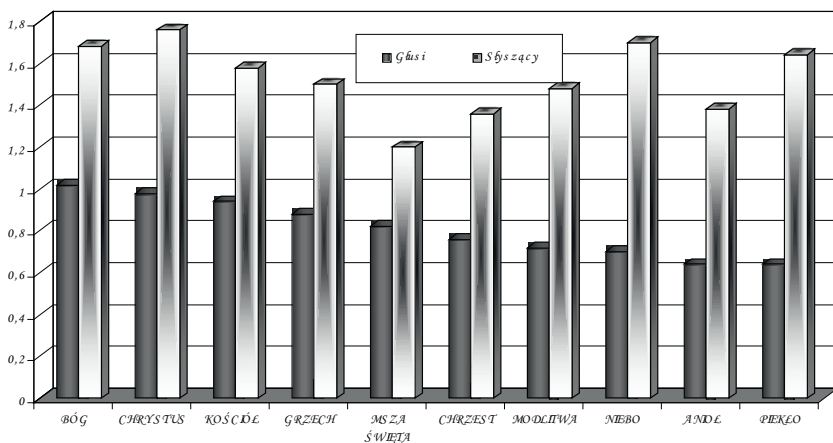
Młodzież słyszącą definiowała *PIEKŁO* jako miejsce przebywania złych ludzi, miejsce kary wiecznej dla nich, czasem miejsce przebywania szatana, złych duchów, które sprzeciwiły się Bogu. W piekle przebywają ci, którzy umarli w grzechu, nie skorzystali z miłosierdzia Bożego, ze spowiedzi. Wypowiedzi uczniów niesłyszających były bardzo fragmentaryczne, często brakowało definicji. Podawano także różne skojarzenia (gorąco, ogień, zły).

Pojęcie *MODLITWA* badana młodzież niesłyszająca łączyła z człowiekiem modlącym się w różnych intencjach, okolicznościami modlitwy (posiłek, święto), bądź podawała przykłady konkretnej modlitwy („Ojciec nasz”, „Zdrowaś Mario”). Definicje modlitwy podawane przez młodzież słyszącą odnosiły ją przede wszystkim do Boga; jest to rozmowa z Bogiem, w której zanosimy nasze prośby, dziękujemy za życie, rodziców, otrzymane łaski, przepraszamy Boga. Często podawano rodzaje modlitwy: ustna, myślna, liturgiczna, indywidualna, codzienna.

W porównaniu do innych pojęć definiowanych w tym teście, *MODLITWA* miała najwięcej osobistych odniesień, odbiegających od sformułowań katechizmowych, na przykład: to ucieczka do Jezusa, modlitwa potrafi zdziałać cuda, jest ukojeniem, tak jakby spragnionemu podać wodę na pustyni, pokój we wspaniałym hotelu z mnóstwem drzew dookoła, przez modlitwę możemy Bogu opowiedzieć o wszystkim.

Uczniowie niesłyszający określali *CHRZEST* przez odwołanie się do osoby małego dziecka, obrzędu pokropienia wodą, ujmowali jako rytuał odbywający się po urodzeniu dziecka. Określenia mówiące o włączeniu do wspólnoty Kościoła, o oczyszczeniu czy wsparciu występowały bardzo rzadko w tej grupie badanych, w przeciwieństwie do definicji podawanych przez uczniów słyszających. Dla nich chrzest jest również pierwszym sakramentem, koniecznym do przyjęcia pozostałych; jest włączeniem do wspólnoty dzieci Bożych; gładzi grzech pierworodny, daje łaskę uświęcającą; zapewnia nas, że Bóg się nami opiekuje, wspiera.

Wykres 1. Średnie wyniki w definiowaniu pojęć religijnych dla grupy eksperymentalnej i kontrolnej

Ogólny poziom wypowiedzi uczniów niesłyszących był niski (wyk. 1). Określenia były krótkie, fragmentaryczne, niepoprawne stylistycznie (choć to ostatnie nie decydowało o ocenie poprawności wypowiedzi); w przeważającej ilości było to wyliczanie elementów, a nie pełne określenia. Przeciętnie praca badanej osoby zawierała jedno określenie pełne, około sześciu wypowiedzi wystarczających i trzy braki lub odpowiedzi błędne. Najlepiej zdefiniowane były pojęcia *BÓG*, *CHRYS TUS*, *KOŚCIÓŁ*, *GRZECH* i *MSZA ŚWIĘTA*, czyli odwołujące się do codziennych doświadczeń, praktyk religijnych, najczęściej poruszanych na katechezie szkolnej tematów religijnych.

Definicje podane przez młodzież słyszącą były na istotnie wyższym poziomie (wszystkie różnice statystycznie istotne; $p < 0,001$). W większości przypadków odwoływały się do wiedzy katechizmowej; były pełniejsze, dokładniejsze. Cechą zdecydowanie odróżniającą je od określeń podanych przez uczniów niesłyszących było również ich osobiste odniesienie (definicje: *MODLITWA*, *NIEBA*, *CHRYS TUSA*). Niektóre zawierały własne spostrzeżenia, osądy czy oceny, na przykład: *KOŚCIÓŁ* – to łatwiejsza droga zbawienia, lecz nie jedyna..., można pojechać na parę dni w góry, tam też jest Bóg i czasem bardziej dostępny..., ludzie chodzą do kościoła, żeby pokazać się sąsiadom, jednak uważam, że powinno się chodzić do

kościola; *CHRYSZTUS* – jest wspaniałym Zbawcą, bo potrafi wybaczać; *GRZECH* – w stu procentach zgadzam się, że nie powinno się go popełniać, ale to mi się nie udaje; *NIEBO* – tam każdy dobry człowiek zazna prawdziwego szczęścia widząc Boga twarzą w twarz.

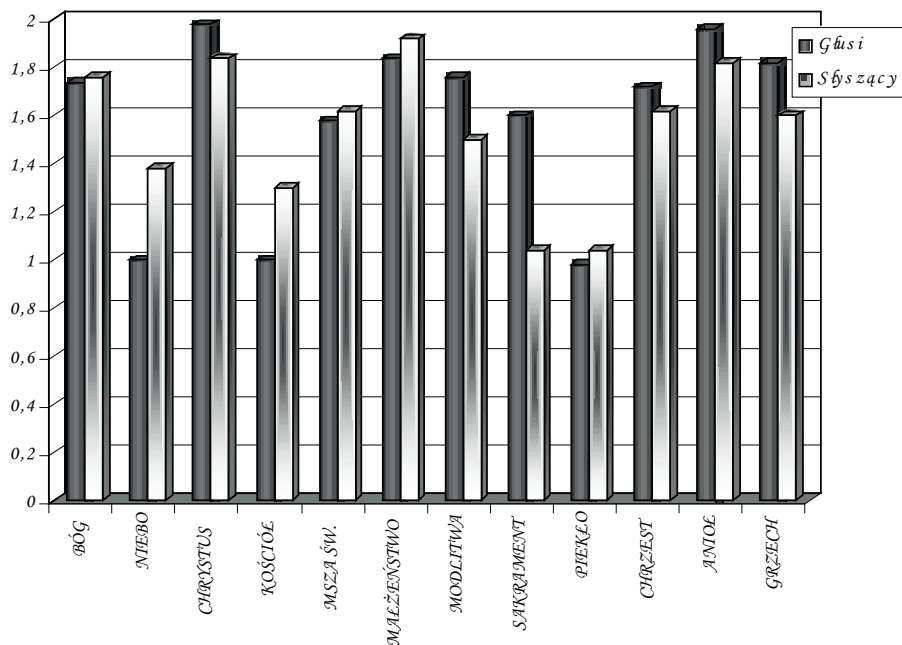
2. Interpretacja treści pojęcia przez rysunek

W tej metodzie młodzież miała za zadanie przedstawić na rysunku następujące pojęcia: *PIEKŁO*, *NIEBO*, *KOŚCIÓŁ*, *MSZA ŚW.*, *SAKRAMENT*, *CHRZEST*, *BÓG*, *MODLITWA*, *MAŁŻEŃSTWO*, *ANIOŁ*, *CHRYSZTUS*. W ocenie rysunku brano pod uwagę treść i formę. Treść dotyczyła zgodności rysunku z pojęciem. Oceniano ją w skali trzystopniowej:

- 2 punkty – treść rysunku w pełni odpowiadała treści pojęcia,
- 1 punkt – nie istotny związek rysunku z treścią pojęcia, brak istotnych elementów,
- 0 punktów – zupełny brak związku rysunku z treścią pojęcia.

Formę oceniano, gdy istniała przynajmniej przypadłościowa zgodność

Wykres 2. Średnie wyniki ze względu na treść rysunku dla grupy zasadniczej i kontrolnej

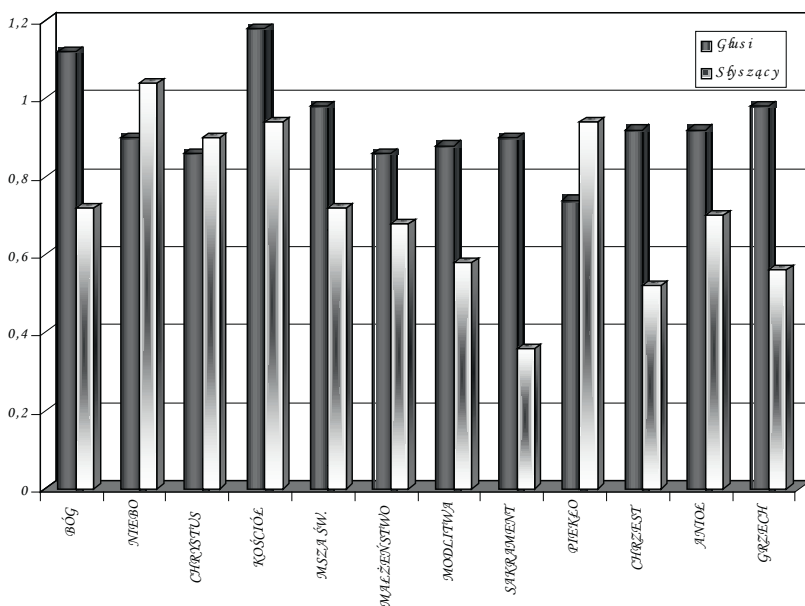

rysunku z treścią pojęcia. Brano w niej pod uwagę bogactwo elementów, kolorystykę i rozplanowanie przestrzenne. Formę oceniano również w skali trzystopniowej, przyznając:

- 2 punkty – w przypadku występowania wszystkich ww. kryteriów w znacznym stopniu,
- 1 punkt – gdy nie wszystkie kryteria formy były obecne w rysunku lub niektóre tylko w nieznacznym stopniu,
- 0 punktów – gdy forma rysunku była bardzo uboga (np.: pojedynczy elementarysowany w jednym kolorze i bardzo słabą kreską).

Wykres 3. Średnie wyniki ze względu na formę rysunku dla grupy zasadniczej i kontrolnej

W wynikach badanej grupy wystąpiła wyraźna różnica w większości pojęć między treścią a formą. Pod względem treści (wyk. 2) pojęcia były znacznie lepiej ilustrowane, natomiast forma (wyk. 3) kształtowała się na niższym poziomie. Takie pojęcia jak: *BÓG*, *CHRYSZTUS*, *ANIOŁ*, *MAŁ-*

ŻEŃSTWO, GRZECH, MODLITWA, były ukazane adekwatnie, gdyż występowała tu personifikacja, która jest typowa dla przedstawiania tych pojęć. Adekwatność treściowa obniżyła się znacznie w przypadku pojęć abstrakcyjnych (*PIEKŁO, NIEBO, KOŚCIÓŁ*). Pojęcia te były konkretyzowane.

BÓG przedstawiany był najczęściej pod postacią starca, wychylającego się spoza chmur, a więc obraz odpowiadający podręcznikowym przedstawieniom Boga-Stwórcy. W niektórych przypadkach znalazły się również dodatkowe elementy stworzonego świata (słońce, księżyc, ziemia, rośliny). Zawsze widoczny był związek Boga z niebem. Natomiast młodzież słyszczą rzadko ukazywała Boga w ten sposób. Najczęściej rysowali oni znane w ikonografii Oko Opatrzności, symbolizujące obecność Boga.

Na rysunkach młodzieży z wadą słuchu *NIEBO* było ilustrowane przez chmury (wpływ języka migowego, który na dwa znaczenia pojęcia niebo ma tylko jeden znak). Czasem widoczny był związek pojęcia Niebo z Bogiem przez połączenie tych dwóch rysunków. W przypadku uczniów słyszających sam błękit bardzo rzadko był ilustracją nieba. Najczęściej umieszczali na jego tle Oko Opatrzności, personifikacje aniołów i świętych. Niektórzy uczniowie rysowali „bramę do nieba” i stojącego przed nią postać świętego Piotra z kluczami lub drogę opisaną warunkami dobrego życia prowadzącą do Boga (Oka Opatrzności bądź światła). Umieszczali również napisy – hasła tożsame z pojęciem niebo, jak na przykład: szczęście, wieczność, dobro, świętość, pokój itp.

CHRYSTUS był przedstawiany przez uczniów niesłyszających bądź jako Zmartwychwstały, bądź jako Ukrzyżowany. Na niektórych rysunkach widoczne było serce jako symbol miłości Chrystusa. Młodzież słyszczą oprócz wymienionych wyżej przedstawień Chrystusa rysowała również postacie eucharystyczne (chleb i wino) lub symbole literowe (IHS, P).

KOŚCIÓŁ był najczęściej konkretyzowany i przedstawiany jako budynek z zaznaczeniem elementów charakterystycznych, czyli krzyża, wieży, dzwonnicy. W niektórych przypadkach na rysunku znaleźli się również ludzie idący do kościoła. Rysunki uczniów słyszających podkreślały rozumienie Kościoła jako wspólnoty (najczęściej nie rysowali samego budynku tylko ludzi zgromadzonych wokół krzyża, ołtarza, kapłana czy postaci Chrystusa, dodatkowo umieszczając podpis – wspólnota).

MSZĘ ŚW. obydwie grupy badanych obrazowały przez postać księdza celebrującego Eucharystię. Widoczne były takie elementy, jak: ołtarz, palące się świece, kielich, tabernakulum. Na niektórych rysunkach umieszczano również grupę wiernych zgromadzonych wokół ołtarza.

Przedstawieniem *MAŁŻEŃSTWA* byli stojący obok siebie mężczyzna i kobieta. Często ich strój wskazywał na ceremonię zaślubin. W niektórych przypadkach umieszczano również postać księdza błogosławiącego związek małżeński. Kapłan, stroje ślubne były obecne częściej na rysunkach uczniów niesłyszących niż słyszących. Ci ostatni wielokrotnie przedstawiali małżeństwo w postaci symbolu: złączonych obrączek, serc, dwóch kwiatów wyrastających z jednej łodygi. Oni też częściej rysowali małżeństwo jako całą rodzinę (rodziców z dziećmi), a nie tylko małżonków.

Badana młodzież ilustrowała *MODLITWĘ* przez postać człowieka modlącego się, klęczącego, zwróconego w stronę obrazu lub krzyża. Uczniowie niesłyszący często konkretyzowali to pojęcie, rysując różaniec lub sam krzyż.

SAKRAMENT był ukazywany jako jeden z siedmiu sakramentów. Najczęściej był to sakrament pokuty, przedstawiony w postaci spowiadającego się człowieka. W wielu przypadkach, zwłaszcza uczniów słyszących, narysowany był symbol Eucharystii (hostia, kielich, skrót IHS, serce itp.), a także sama postać Chrystusa.

PIEKŁO było najczęściej konkretyzowane do postaci diabła z dołączonymi elementami ognia, widel. W przypadku interpretacji tego pojęcia przez uczniów z wadą słuchu, znalazły się tu elementy nie adekwatne do treści, na przykład: kwiaty. Natomiast niektórzy uczniowie słyszący przedstawiali piekło jako przeciwieństwo nieba, rysując schody lub drogę prowadzącą do szatana czy ognia bądź przestrzeń wypełnioną słowami symbolizującymi piekło (zło, nieszczęście, wieczne potępienie).

CHRZEST ilustrowano przez ukazanie małego dziecka i czynność polania wodą. Obecne były również postacie rodziców i księdza dokonującego tego obrzędu. Młodzież słysząca próbowała przedstawić to pojęcie w sposób symboliczny, np.: nadgryzione jabłko (symbol grzechu pierworodnego) przekreślone dwoma liniami i unoszącą się gołębicę, czy polanie wodą.

Interpretacja pojęcia *ANIOŁ* odwoływała się do popularnych przedstawień w postaci młodej osoby o długich włosach, z aureolą nad głową

i ze skrzydłami. Na niektórych rysunkach dołączony był również element nieba lub przedstawienie anioła stróża prowadzącego drugą osobę. W zasadzie nie było tu różnic między rysunkami uczniów niesłyszących i słyszących.

GRZECH był obrazowany przez przedstawienie jakiegoś złego uczynku (kradzież, bójka) lub jego skutków (widoczne u osoby ślady pobicia, złamana ręka itp.). Kilka osób posłużyło się symbolem przez narysowanie czarnego serca, czasem z widocznymi kroplami krwi. Młodzież słysząca odnosiła to pojęcie do Dziesięciu Przykazań Bożych; rysowała przekreślone tablice Mojżeszowe czy człowieka mówiącego: „na tym mi nie zależy” lub odwracającego się od tych tablic. Na niektórych rysunkach to pojęcie było powiązane z pojęciem PIEKŁO.

Podsumowując wyniki obydwu badanych grup, adekwatność treściowa w przypadku rysunków uczniów słyszących była na wyższym poziomie niż u uczniów niesłyszących. Trafniej oddawali oni znaczenie pojęcia, jego zasadniczą treść. Widoczne to było w ilustrowaniu pojęcia *KOŚCIÓŁ* ($p < 0.001$), gdzie w przypadku rysunków uczniów słyszących można mówić o pełniejszym oddaniu jego treści, a więc jako wspólnoty wierzących a nie jako budynku, oraz pojęć – niebo i piekło; obok skojarzeniowych personifikacji anioła i szatana znalazły się elementy ukazujące ich treść jako pewien stan (szczęście, wieczna radość – nieszczęście, potępienie), a nie tylko miejsce.

W niektórych przypadkach uczniowie z wadą słuchu uzyskali wyższe wyniki: *ANIOŁ* (n.istot.), *SAKRAMENT* ($p < 0.001$), *GRZECH* (n.istot.). Taki wynik jest spowodowany unikaniem rysowania niektórych pojęć (zwłaszcza ww.) przez słyszących, zostawianiem pustego miejsca lub wyjaśnieniem, że nie potrafi czegoś narysować (najczęściej postaci ludzkiej), co jest bardzo charakterystyczne dla aktywności rysunkowej w okresie adolescencji, w którym wzrasta krytycyzm wobec własnych umiejętności i ogólna niechęć do rysowania.

W ocenie formy rysunków młodzież z wadą słuchu uzyskała wyższe wyniki niż młodzież słysząca. Wystąpiło tu duże bogactwo elementów dodatkowych, szczegółów, bogata kolorystyka i dobre rozplanowanie przestrzeni. Analiza wyników wewnątrz grupy uczniów z uszkodzonym słuchem wykazała, iż kolorystyka rysunków, bogactwo elementów wzrasta wraz z poziomem głuchoty. Uszkodzenie analizatora słuchowego

sprawia, że na znaczeniu zyskują bodźce wzrokowe, ich barwa, wielość, i one są przede wszystkim zapamiętywane, a następnie odtwarzane. Jednak bogatsza kolorystyka towarzyszyła często nieadekwatności treściowej ilustracji z definiowanym pojęciem.

Uczniowie słyszący częściej posługiwali się symbolami oszczędnymi w elementy dekoracyjne. Umieszczali natomiast dużo słownych komentarzy, opisów i wyjaśnień, zwłaszcza tam, gdzie mieli trudności z adekwatnym oddaniem treści pojęcia, na przykład: *SAKRAMENT* ($p < 0.001$), *NIEBO* (n.istot.), bądź starali się ukazać pojęcie w formie historyjki czy zdarzenia *NIEBO* (n.istot.), *GRZECH* ($p < 0.001$), *PIEKŁO* (n.istot.).

3. Test wyboru tytułu dla obrazka

Metoda zawiera 34 obrazki przedstawiające sceny ewangeliczne i wydarzenia z życia religijnego. Znajdują się tutaj: *MODLITWA W OGRÓJCU, ZŁOŻENIE DO GROBU, BICZOWANIE, ZMARTWYCHWSTANIE, JEZUS NAUCZA APOSTOŁÓW, KOMUNIA ŚW., TRZEJ KRÓLOWIE, MSZA ŚW., ZESŁANIE DUCHA ŚWIĘTEGO, POŚWIĘCENIE POKARMÓW, WIELKI PIĄTEK, WNIEBOWZIĘCIE, BOŻE CIAŁO, CHRZEST W JORDANIE, ŚRODA POPIELCOWA, NAMASZCZENIE CHORYCH, MODLITWA RÓŻAŃCOWA, MODLITWA PRZED POŚIŁKIEM, SPOWIEDŹ ŚW., TRÓJCA ŚWIĘTA, CHRZEST DZIECKA, MAŁŻEŃSTWO, BOŻE NARODZENIE, POWOŁANIE APOSTOŁÓW, UMYCIE NÓG, ŚMIERĆ NA KRZYŻU, DOBRY PASTERZ, JEZUS W ŚWIĄTYNI, KANA GALILEJSKA, OSTATNIA WIECZERZA, WJAZD DO JEROZOLIMY, MODLITWA PRZY GROBIE, 10 PRZYKAZAŃ, JAN CHRZCICIEL* oraz jeden dodatkowy obrazek służący jako przykład (nie punktowany). Obok każdej z ilustracji znajdowały się cztery zdania mogące stanowić tytuł odpowiedniego wydarzenia. Jedno z nich było adekwatne do treści przedstawionej na obrazku. Pozostałe odwoływały się tylko do niektórych elementów obrazka, opisywały wydarzenia z życia codziennego, pomijając charakter religijny lub biblijny, bądź były powszechnie powtarzaniem stwierdzeniami o mało istotnym związku z sytuacją przedstawioną na obrazku.

Zadaniem badanego było podkreślenie jednego z czterech zdań adekwatnie opisującego wskazany obrazek. Zadania były oceniane w skali dwustopniowej:

- 1 punkt – prawidłowy tytuł obrazka,
0 punktów – błędny tytuł obrazka.

Analiza wyników wykazała, że młodzież z wadą słuchu najtrafniej dawała tytuły takim obrazkom, jak: *CHRZEST DZIECKA, MODLITWA PRZY GROBIE, KOMUNIA ŚW., MSZA ŚW., BOŻE NARODZENIE, SPOWIEDŹ ŚW., MODLITWA RÓŻAŃCOWA*. Średnie dla ww. ilustracji zawierały się w przedziale od 0.64 do 0.72. Zatem najtrafniejsze odpowiedzi dotyczyły tych obrazków, które angażują życie rodzinne, często się powtarzają oraz wymagają osobistego uczestnictwa. Największe trudności z wyborem prawidłowych rozwiązań miała młodzież z następującymi wydarzeniami: *TRÓJCA ŚWIĘTA, JAN CHRZCICIEL, WNIEBOWZJĘCIE, POWOŁANIE APOSTOŁÓW, MODLITWA W OGROJCU, DOBRY PASTERZ*. W tych przypadkach średnie wahały się od 0.12 do 0.34. Wszystkie ww. sytuacje wiążą się z wiedzą religijną, często odwołują się do symboliki wyrażającej treść o charakterze czysto abstrakcyjnym (np.: *TRÓJCA ŚWIĘTA*).

Na podstawie analizy testu można stwierdzić, iż młodzież często dawała odpowiedzi odnoszące się nie do całego wydarzenia zilustrowanego na obrazku, ale do niektórych jego elementów. Na przykład scena ilustrująca *DOBREGO PASTERZA* rozumiana była konkretnie. Podkreślali zatem zdanie: „Pan Jezus opiekuje się zwierzętami”. Natomiast w przypadku sceny złożenia Chrystusa do grobu wybierali tytuł: „Pan Jezus był bardzo zmęczony i zasnął”. Dla określenia *TRÓJCY ŚWIĘTEJ* wybierany był często tytuł „Królestwo Boże”. Przemianę wody w wino w Kanie Galilejskiej nazywano: „Wodę przechowuje się w dużych beczkach”. Taki ukonkretniony sposób rozwiązywania testu widoczny był szczególnie w przypadku scen i wydarzeń biblijnych.

Wyniki uzyskane przez młodzież słyszącą były na znacznie wyższym poziomie. Średnie zawierały się w przedziale od 0.85 do 1.0 (z wyjątkiem obrazka *TRÓJCA ŚWIĘTA*; $M=0,64$). Dla tej grupy badanych test okazał się bardzo łatwy, a decydującą rolę mogło odegrać dobre rozumienie tekstu i prawidłowe rozpoznawanie zilustrowanych sytuacji religijnych i biblijnych.

Wnioski

Uzyskane wyniki badań wyraźnie wskazują na różnice w rozumieniu pojęć religijnych oraz sposobie ich definiowania i interpretowania. Rozumienie treści religijnych u młodzieży niesłyszącej dokonuje się dzięki percepcji i doświadczeniu. Organizowane jest w schematy pojęciowe głównie dzięki językowi migowemu, dlatego religijność głuchych jest konkretyzowana i kształtowana bardziej na intuicji niż na wiedzy.

Zakres rozumienia pojęć religijnych u młodzieży z wadą słuchu jest zawężony i niepełny. Zarówno wypowiedzi pisemne, jak i przez rysunek często pomijały istotną treść definiowanych pojęć, natomiast zawierały wiele elementów mało istotnych, kojarzonych sytuacyjnie z definiowanymi pojęciami, pomijając kontekst religijny.

Najpełniej i najtrafniej badana młodzież rozumiała, definiowała i obrażowała te treści religijne, które odwołują się do najbardziej znanych ujęć katechizmowych (np.: *BÓG*, *CHRYSZTUS*), dotyczą bezpośrednich przeżyć badanych (*GRZECH*, *MODLITWA*, *MSZA ŚW.*), angażują życie rodzinne bądź odwołują się do tradycji religijnych i narodowych (*MODLITWA*, *ŻYCIE SAKRAMENTALNE*, *ŚWIĘTA I OBRZĘDY LITURGICZNE*).

Trudności w adekwatnym ukazywaniu treści religijnych dotyczyły szczególnie pojęć o charakterze abstrakcyjnym (*NIEBO*, *PIEKŁO*, *KOŚCIÓŁ*, *NIKTÓRE SAKRAMENTY I POJĘCIA TEOLOGICZNE*) oraz wymagających większej wiedzy religijnej, wychodzącej poza osobiste doświadczenie (*SCENY BIBLIJNE*). W tych przypadkach często występowały nieadekwatne odpowiedzi, błędne skojarzenia, odwołujące się do sytuacji z życia codziennego bez kontekstu religijnego (test wyboru tytułu do obrazka). Użyta przez badaną młodzież symbolika jest charakterystyczna dla naiwnego i często fałszywego rozumienia treści religijnych.

Młodzież słysząca przy interpretowaniu i definiowaniu pojęć religijnych bazuje na wiedzy umożliwiającej rozumienie i przeżywanie religijności transcendentnie, gdyż istotną rolę pełnią tu pojęcia abstrakcyjne, ujmujące wiedzę religijną w kategoriach symbolicznych.

W przeprowadzonych badaniach dziewczynki uzyskały wyższe wyniki niż chłopcy. Wydają się one bardziej niż chłopcy zaangażowane w praktyki religijne, odznaczają się większą wiedzą religijną i także

lepszą spostrzegawczością, w tym wypadku odnoszącą się do treści religijnych. Wypowiedzi dziewczynek były na ogół pełniejsze i trafniejsze, zawierające określenia katechizmowe. Natomiast u chłopców wystąpiło dużo braków definicji.

Wyższe wyniki uzyskały dziewczynki nie tylko w testach słownych, ale i w rysunkowych. Lepiej ilustrowały treści pojęć religijnych oraz bogatsza była forma ich rysunków, barwniejsza kolorystyka i lepsze rozplanowanie przestrzenne – co świadczyłoby o większej emocjonalności badanych.

Przyczyn tego stanu rzeczy można oczywiście również upatrywać w odmiennej od chłopców sferze emocjonalnej dziewczynek, w ich ogólnie większym zaangażowaniu i zainteresowaniu nauką szkolną oraz pilniejszym uczeniu się zadanego materiału lekcyjnego.

Porównując wyniki badań ze względu na stopień utraty słuchu, widoczny jest podział w zależności od rodzaju stosowanej metody. Młodzież niedosłyszająca uzyskała znacznie wyższe oceny niż głucha w próbach wymagających użycia języka pisanego i rozumienia tekstu. Metody: *Definiowanie pojęć religijnych* i *Test wyboru tytułu do obrazka* ukazały znaczną różnicę w zasobie słownictwa, znajomości zasad gramatycznych i syntaktycznych, jaka istnieje między uczniami głuchymi a niedosłyszającymi. Wraz ze wzrostem poziomu niedosłuchu ubożeje słownictwo młodzieży i jego rozumienie. Wzrastają trudności z budowaniem zdań poprawnych gramatycznie, trudności z ujmowaniem treści, zwłaszcza abstrakcyjnych, w formę pisemną. Młodzieży głuchej trudniej było w pełni odczytać treść religijną podanych stwierdzeń (tytułów obrazków). Częściej wybierała ona te tytuły, które zawierały określenia z życia codziennego, bezpośrednio interpretujące obrazek, ale z pominięciem kontekstu religijnego.

Umiejętność posługiwania się językiem migowym i mową, co odnosi się głównie do młodzieży niedosłyszającej, daje jej możliwość szerszego kontaktu ze środowiskiem. Bierze ona bardziej czynny udział niż młodzież głucha w jego życiu, również życiu religijnym. W codziennych kontaktach zdobywa więcej doświadczeń, wzbogaca swoje słownictwo i rozumienie wielu sytuacji. Te możliwości nie pozostają bez wpływu, jak wykazały wyniki badań, na wiedzę religijną i życie religijne.

Młodzież głucha uzyskała natomiast wyższe wyniki w testach rysunkowych, dając dowód większej spostrzegawczości i dobrej pamięci wzrokowej. Ważna rola analizatora wzrokowego, jaką pełni on w przypadku osób niesłyszących, okazała się pomocna w rozumieniu i rozpoznawaniu treści religijnych prezentowanych w formie graficznej. Wyższe wyniki u młodzieży głuchej w porównaniu z niedosłyszącą wystąpiły również w formie wykonanych rysunków. Stosowała ona bogatszą kolorystykę, wielość elementów, choć nie zawsze istotnych dla zobrazowania pojęcia. Jednak w przypadku osób głuchych bogatsza forma ilustracji wydaje się sprzyjać pełniejszemu zrozumieniu i uchwyceniu jej treści.

Zasadniczo we wszystkich zastosowanych metodach młodzież z głuchotą endogenną uzyskała wyższe wyniki niż młodzież z głuchotą egzogenną. Przyczyn takich rezultatów należałoby upatrywać w lepszej, bo prawdopodobnie wcześniejszej i pełniejszej komunikacji, zwłaszcza z matką, jaka istniała w grupie pierwszej. Dobra komunikacja, również w przypadku języka migowego, wpływa na bogatszy zasób pojęć, także religijnych, rozumienie ich treści oraz umiejętność jej wyrażania i interpretacji.

Pozytywną rolę w zrozumieniu zagadnień życia religijnego ma również dla badanej młodzieży przebywanie w domu rodzinnym. Jego atmosfera, wychowanie religijne i wspólne praktyki zdają się znacząco wpływać na zdobywanie wiedzy religijnej i umiejętność właściwego rozumienia treści religijnych. Niższe wyniki uzyskane w testach przez młodzież przebywającą w internacie wskazują, że oderwanie od domu rodzinnego często pociąga za sobą zaniedbania w sferze życia religijnego i wiedzy religijnej.

Szczególną rolę w rozwoju wiedzy i praktyk religijnych, jak pokazały wyniki testów, odgrywają dziadkowie. Ich udział w kształtowaniu tej sfery życia dzieci i młodzieży jest niejednokrotnie większy niż samych rodziców. Stąd młodzież z rodzin niepełnych, gdzie właśnie dziadkowie czynnie pomagają w wychowaniu, uzyskała wyższe wyniki w testach niż młodzież z rodzin pełnych.

Przedstawione powyżej wnioski pozwalają potwierdzić słuszność postawionych na wstępie hipotez. Ukazują one specyfikę rozumienia pojęć religijnych u młodzieży z wadą słuchu, które w zasadzie odpowiada rozumieniu pojęć nie koniecznie o charakterze religijnym przez osoby niesłyszące. Widoczną okazała się rola wielozmysłowego przekazywania

treści pojęć, ułatwiającego nie tylko jej poprawniejsze zrozumienie, ale także interpretację i zobrazowanie. Nie bez znaczenia dla przyswajania pojęć religijnych i ich rozumienia pozostaje również zaangażowanie emocjonalne osób z wadą słuchu. Z pewnością nakładają się tu wpływy wielu czynników, wiążących się z faktem niedosłyszania, często uwarunkowaniami środowiskowymi i relacjami interpersonalnymi, jakie istnieją między osobami z wadą słuchu a osobami słyszącymi.

Postulaty

Niniejsza praca ma charakter nie tylko teoretyczny, naświetlający poziom funkcjonowania pojęć religijnych u młodzieży z wadą słuchu, ale również praktyczny. Sformułowane wnioski pozwalają na postawienie postulatów o charakterze psychologiczno-pedagogicznym. Postulaty te dotyczą nauczania i wychowania dzieci i młodzieży niesłyszącej.

Kształtowanie pojęć religijnych powinno się odbywać przez analogię do znanych i rozumianych, także doświadczanych przez dziecko sytuacji i czynności. Treści religijne powinny być przedstawiane w formie konkretnej, przez barwne ilustracje, inscenizacje, a także przeżycia i filmy.

Ważne jest również osobiste uczestniczenie dziecka w przeżyciach religijnych w domu, w kościele. Przeżycia te powinny być często powtarzane i w miarę możliwości interpretowane przez osoby współuczestniczące, a potem przez samo dziecko.

Uczucia miłości, szacunku, przywiązania, akceptacji z sytuacji rodzinnej powinno się przenosić na odniesienia dziecka do Boga. Symbolika czynności sakramentalnych powinna być zarówno interpretowana słownie, jak i ukazywana przez postawę rodziców, rodzeństwa i całej wspólnoty rodzinnej.

Na katechezie dziecko powinno nie tylko nabywać nowe pojęcia religijne, ale również poszerzać zakres wcześniej przyswojonych pojęć.

Wiedza religijna powinna być kształtowana paralelnie z praktyką religijną. Przykład i zaangażowanie dorosłych powinny zawierać aspekt zarówno poznawczy, jak i emocjonalny, a także działaniowy, aktywizując motywację dziecka do uczestnictwa w przeżyciach religijnych.

Na zakończenie nasuwa się jeszcze jeden postulat, a mianowicie potrzeba przeprowadzenia szerzej zakrojonych badań nad rozumieniem

pojęć religijnych u osób z wadą słuchu, badań o charakterze rozwojowym oraz porównawczym. Ich efektem mogłoby być nie tylko lepsze poznanie specyfiki rozumienia i interpretacji treści religijnych przez osoby niesłyszące, ale również stworzenie efektywniejszych metod służących do przekazywania im wiedzy religijnej i kształtowania ich autentycznego odniesienia do Boga.